

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра української мови
імені професора Івана Ковалика

Наталія ГЛІБЧУК

Оксана КОСТІВ

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Підручник

Друге видання, виправлене і доповнене

Видавництво ПП "Магнолія 2006"

Львів 2024

УДК 811.161.2'28(042.4)

Г–52

Рецензенти:

- *Грищенко Павло Юхимович* – доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України
- *Ястремська Тетяна Олександрівна* – доктор філологічних наук, заступник директора Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Відповідальний редактор:

Труш Олена Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора Івана Ковалика

Рекомендувала до друку кафедра української мови імені професора Івана Ковалика (протокол № 9 від 12 квітня 2022 р.)

Рекомендувала до друку Вчена рада філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 15 від 29 червня 2022 р.)

Глібчук Н., Костів О.

Г–52 Українська діалектологія: підручник / Глібчук Н., Костів О./– 2-е вид., переробл. і допов. – Львів: Видавництво ПП "Магнолія 2006", 2024.–552 с.

ISBN 978-617-574-294-5

У науково-навчальному виданні розкрито сутність, предмет, систему термінів української діалектології, її зв'язок з іншими науками. З урахуванням сучасного стану розвитку діалектології описано фонетичні, морфологічні, синтаксичні й лексичні особливості всіх наріч і діалектів української мови.

Підручник з курсу "Українська діалектологія" вміщує теоретичні відомості, діалектологічні карти, розгорнутий список наукової літератури. Наповнення підручника відповідає змістові програми навчальної дисципліни і спрямоване на вироблення в студентів відповідних фахових компетентностей.

Для викладачів і студентів, аспірантів філологічних факультетів, учителів-словесників, усіх, хто цікавиться проблемами функціонування українських діалектів.

ISBN 978-617-574-294-5

© Глібчук Наталія, 2024

© Костів Оксана, 2024

© Видавництво ПП "Магнолія 2006", 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	9
УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ДИСЦИПЛІНА	14
1. Українська діалектологія як наука.....	16
2. Основні поняття і терміни діалектології. Територіальні й соціальні діалекти.....	20
3. Літературна мова і діалекти: взаємодія та взаємозалежність.....	28
4. Зв'язок діалектології з іншими дисциплінами.....	32
5. Методи діалектологічних досліджень. Збір діалектного матеріалу.....	37
6. Фонетична транскрипція.....	40
7. Лінгвогеографія. Основні поняття та терміни.....	42
8. Діалектологічні атласи.....	48
ІСТОРІЯ ДІАЛЕКТНОГО ЧЛЕНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	58
1. Сучасна класифікація українських говорів.....	60
2. Перші теоретичні узагальнення щодо поділу українських діалектів.....	61
3. Класифікація українських говорів К. Михальчука..	63
4. Погляди на поділ українських діалектів у I половині ХХ ст.	68
5. Класифікація українських говорів у працях II половини ХХ ст.	72
ПІВДЕННО-ЗАХІДНЕ НАРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	86
1. Межі поширення й діалектне членування говорів південно-західного наріччя української мови.....	88
2. Діалектні риси.....	92
а) фонетичні.....	93
б) морфологічні.....	94
в) синтаксичні.....	94
г) лексичні.....	95

НАДДНІСТРЯНСЬКИЙ ГОВІР.....100

1. Ареал наддністрянського говору,
історія виділення та дослідники.....102

2. Діалектні риси.....112

а) фонетичні.....112

б) морфологічні.....120

в) синтаксичні123

г) лексичні124

ГУЦУЛЬСЬКИЙ

(СХІДНОКАРПАТСЬКИЙ) ГОВІР 130

1. Ареал гуцульського говору.....132

2. Короткі відомості з історії Гуцульщини..... 135

3. Дослідники гуцульського діалекту..... 136

а) лексикографічне опрацювання гуцульських говірок136

б) дослідження лексики гуцульських говірок.....140

в) лінгвогеографічне опрацювання гуцульських
говірок.....141

4. Походження етноніма “гуцули”.....142

5. Риси гуцульського говору в художній літературі.. 145

6. Діалектні риси..... 149

а) фонетичні..... 149

б) морфологічні..... 150

в) синтаксичні..... 152

г) лексичні..... 153

ПОКУТСЬКО-БУКОВИНСЬКИЙ

(НАДПРУТСЬКИЙ) ГОВІР 162

1. Ареал покутсько-буковинського говору.....164

2. Короткі відомості з історії Покуття та Буковини.. 168

3. Дослідники покутсько-буковинського говору.... 173

4. Діалектні риси..... 178

а) фонетичні..... 178

б) морфологічні..... 179

в) синтаксичні..... 180

г) лексичні..... 181

НАДСЯНСЬКИЙ (ДОЛІВСЬКИЙ) ГОВІР..... 195

1. Вплив екстралінгвістичних чинників на долю носіїв надсянського говору..... 197
2. Історія дослідження надсянського діалекту..... 200
3. Межі надсянського говору..... 205
4. Діалектні риси..... 210
 - а) фонетичні.....210
 - б) морфологічні..... 213
 - в) синтаксичні..... 215
 - г) лексичні.....215

БОЙКІВСЬКИЙ

(ПІВНІЧНОКАРПАТСЬКИЙ) ГОВІР 229

1. Історія виділення, ареал та дослідники бойківського говору..... 231
2. Походження етноніма “бойки”..... 239
3. Діалектні риси..... 241
 - а) фонетичні..... 241
 - б) морфологічні..... 245
 - в) синтаксичні..... 247
 - г) лексичні..... 248

ЛЕМКІВСЬКИЙ

(ЗАХІДНОКАРПАТСЬКИЙ) ГОВІР 256

1. Вплив екстралінгвістичних чинників на долю носіїв лемківського говору..... 258
2. Межі лемківського діалекту..... 260
3. Історія дослідження лемківського говору..... 263
4. Походження етноніма “лемки”..... 269
5. Діалектні риси..... 271
 - а) фонетичні..... 271
 - б) морфологічні..... 273
 - в) синтаксичні..... 274
 - г) лексичні..... 276

ЗАКАРПАТСЬКИЙ

(СЕРЕДНЬОЗАКАРПАТСЬКИЙ) ГОВІР..... 284

1. Ареал закарпатського говору..... 286

2. Короткі відомості з історії Закарпаття.....	287
3. Дослідники закарпатського говору.....	289
4. Діалектні риси.....	295
а) фонетичні.....	295
б) морфологічні.....	297
в) синтаксичні.....	300
г) лексичні.....	300

ПОДІЛЬСЬКИЙ ГОВІР..... 308

1. Ареал подільського говору.....	310
2. З історії дослідження подільського говору.....	312
3. Діалектні риси.....	323
а) фонетичні.....	323
б) морфологічні.....	324
в) синтаксичні.....	326
г) лексичні.....	327

ВОЛИНСЬКИЙ ГОВІР..... 336

1. Межі волинського говору.....	338
2. Історія дослідження волинського говору.....	341
3. Діалектні риси.....	346
а) фонетичні.....	346
б) морфологічні.....	348
в) синтаксичні.....	348
г) лексичні.....	350

ПІВНІЧНЕ (ПОЛІСЬКЕ) НАРІЧЧЯ..... 356

1. Межі поширення й діалектне членування північного (поліського) наріччя української мови.....	358
2. Короткі відомості про Полісся.....	359
3. З історії виділення й дослідження північних (поліських) говорів.....	360
4. Діалектні риси.....	363
а) фонетичні.....	363
б) морфологічні.....	365
в) синтаксичні.....	367
г) лексичні.....	367

СХІДНОПОЛІСЬКИЙ (ЛІВОБЕРЕЖНОПОЛІСЬКИЙ) ГОВІР	377
1. Ареал східнополіського (лівобережнополіського) говору.....	379
2. Діалектні риси.....	381
а) фонетичні.....	381
б) морфологічні.....	382
в) синтаксичні.....	383
г) лексичні.....	383

СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИЙ (ПРАВОБЕРЕЖНОПОЛІСЬКИЙ) ГОВІР	388
1. Ареал середньополіського (правобережнополіського) говору.....	391
2. Діалектні риси.....	392
а) фонетичні.....	392
б) морфологічні.....	393
в) синтаксичні.....	394
г) лексичні.....	394

ЗАХІДНОПОЛІСЬКИЙ (ВОЛИНСЬКО-ПОЛІСЬКИЙ) ГОВІР	401
1. Ареал західнополіського (волинсько-поліського) говору.....	403
2. З історії становлення західнополіського говору....	407
3. Лінгвогеографічне опрацювання західнополіських говірок.....	408
4. Діалектні риси.....	409
а) фонетичні.....	409
б) морфологічні.....	410
в) синтаксичні.....	411
г) лексичні.....	412

ПІВДЕННО-СХІДНЕ НАРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	421
1. Межі поширення й діалектне членування південно- східного наріччя української мови.....	423
2. З історії виділення й дослідження південно-східних говорів.....	425
3. Діалектні риси.....	428

а) фонетичні.....	428
б) морфологічні.....	430
в) синтаксичні.....	431
г) лексичні.....	431

СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИЙ ГОВІР..... 436

1. Ареал середньонаддніпрянського говору, історія виділення та дослідники.....	438
2. Діалектні риси.....	442
а) фонетичні.....	442
б) морфологічні.....	442
в) синтаксичні.....	445
г) лексичні.....	446

СЛОБОЖАНСЬКИЙ ГОВІР..... 453

1. Ареал, історія виділення та дослідники слобожанського говору.....	455
2. Діалектні риси.....	458
а) фонетичні.....	458
б) морфологічні.....	460
в) синтаксичні.....	461
г) лексичні.....	461

СТЕПОВИЙ ГОВІР..... 468

1. Ареал, історія виділення та дослідники степового говору.....	470
2. Діалектні риси.....	475
а) фонетичні.....	475
б) морфологічні.....	476
в) синтаксичні.....	478
г) лексичні.....	478

**ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
НА КАФЕДРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

імені ІВАНА ФРАНКА.....	485
--------------------------------	------------

ПЕРЕДМОВА

Курс “Українська діалектологія” розкриває сутність, предмет та систему термінів української діалектології як галузі мовознавства, пропонує узагальнені теоретичні відомості та найновіші результати досліджень у діалектологічній науці, презентує її зв’язок з іншими науками.

Завдання курсу – сформувати у студентів чітке розуміння діалектного членування української мови; ознайомити із системою термінів діалектології; окреслити фонетичні, граматичні, лексичні особливості наріч і говорів української мови. Курс сприяє виробленню креативності у студентів і формуванню навичок проведення власних наукових досліджень, що є важливою складовою професійної компетентності майбутнього вчителя-словесника. Викладачі української мови працюють в умовах говіркового оточення, тому знати особливості говору, його ареал та історію дослідження – одне з основних завдань фахівця. Опанування курсу “Українська діалектологія” дасть змогу студентам вільно орієнтуватися на лінгвістичній карті, досліджувати діалектні тексти, виокремлювати фонетичні, морфологічні, лексичні особливості говорів української мови, оволодіти методикою запису діалектних матеріалів та їх відтворення за допомогою фонетичної транскрипції, а також аналізувати та інтерпретувати карти Атласу української мови (далі – АУМ).

Курс “Українська діалектологія” має загально-теоретичні й практичні цілі.

Загальнотеоретичні цілі курсу полягають у тому, що студенти повинні знати:

- предмет, завдання і значення діалектології та лінгвогеографії, систему термінів цих дисциплін;
- класифікацію українських говорів на основі спільних фонетичних, морфологічних, синтаксичних та лексичних ознак;

- фонетичні, морфологічні, синтаксичні й лексичні особливості говірок південно-західного, північного та південно-східного нарічч української мови;

- відомості з історії української діалектології та лінгвогеографії;

- діалектні словники, їхнє призначення;

- основні засади української лінгвістичної географії;

- будову, структуру, зміст АУМ (у трьох томах).

Практичні цілі курсу “Українська діалектологія” вбачаємо у формуванні в студентів умінь:

- визначати основні ознаки українських діалектів, аналізувати співвідношення літературного та діалектного компонента в тексті;

- аналізувати діалектні тексти на основі фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних ознак;

- оперувати основними термінами діалектології (*говір, говірка, наріччя, діалектне явище, діалектна риса*);

- оперувати основними термінами лінгвістичної географії (*ареал, ізоглоса, ядро, периферія, зона вібрацій, зона змішаності, зона перехідності*);

- визначати спільне й відмінне між діалектологією та лінгвогеографією; окреслювати концепцію, будову та зміст АУМ (у трьох томах); аналізувати фонетичні, морфологічні, синтаксичні й лексичні карти АУМ;

- визначати, на території якого наріччя й говору зроблено записи;

- здійснювати порівняльну характеристику нарічч і діалектів української мови на базі вивчених фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних особливостей кожного з них;

- правильно транскрибувати діалектні тексти з аудіо-записів;

- класифікувати українські діалекти за різними ознаками, аналізувати говори української мови, виділяти їх ареали, виокремлювати фонетичні, морфологічні, синтаксичні й лексичні особливості;

- користуватися діалектологічними атласами та діалектними словниками.

У курсі “Українська діалектологія” реалізовано основні загальнодидактичні принципи навчання: науковості, системності, наступності, доступності. Особливе значення мають міжпредметні зв’язки, адже аналіз матеріалу з української діалектології передбачає застосування знань з історичної граматики, фонетики, лексикології, морфології та синтаксису.

У процесі викладу теоретичного й практичного матеріалу з української діалектології виникає низка проблемних моментів, пов’язаних зі структуруванням курсу. Це стосується передусім організації лекційного матеріалу. Програмовий матеріал із діалектології можна подавати двома способами. Лектор або характеризує наріччя, говори на всіх структурних рівнях мови (“від говору до риси”), або подає фонетичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні й лексичні риси та їх репрезентацію в наріччях та говорах української мови (“від риси до говору”).

Викладання курсу діалектології на основі характеристики рис у наріччях та говорах може спричинити певні труднощі у сприйнятті з боку студентів. Аналіз фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних рис усіх говорів супроводжується значною кількістю прикладів, що ілюструють теоретичний матеріал. Таке подання інформації передбачає, що студенти вже здатні точно “прив’язати” рису до території, тобто ґрунтується на ґрунтовному знанні діалектологічної карти. Звичайно, використання сучасних засобів, зокрема електронних презентацій, полегшує сприйняття й дозволяє фіксувати не лише статичні елементи, а й такі, що можуть зазнавати змін (паралелізми, гіперизми, архаїзми). Однак вважаємо, що вільне оперування назвами наріч та говорів української мови і знання їхньої точної локалізації є наслідком, а не передумовою навчання.

У цьому підручнику подаємо теоретичний матеріал, аналізуючи кожне наріччя й говір окремо. Студенти цілісно

вивчатимуть конкретні діалекти (їхні ареали, історію дослідження, фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні риси). Це сприятиме ґрунтовному засвоєнню української діалектології, а також дасть змогу виокремлювати (чи аналізувати) риси говорів на всіх структурних рівнях мови. У результаті на завершення курсу студенти зможуть фахово опрацьовувати комплексні карти з третього тому АУМ, на яких відображено декілька взаємозв'язаних між собою діалектних явищ або їх елементів і які не лише презентують діалектний матеріал, а й дозволяють простежити його на всій території України та виокремити найбільш важливі діалектні відмінності між регіонами. У такий спосіб курс розвиває у студентів здатність до абстрактного мислення, удосконалює навички аналізу та синтезу і сприяє формуванню спеціальної фахової компетентності – здатності до збирання й аналізу, систематизації та інтерпретації мовних фактів. Зазначений підхід до викладу теоретичного матеріалу автори апробували протягом багатьох років роботи зі студентами-україністами в умовах очного і дистанційного навчання та переконалися в його ефективності.

Ще однією із проблем, які виникають під час викладання курсу “Українська діалектологія”, є відсутність підручників, у яких науковий матеріал подано з урахуванням новітніх поглядів. Натомість численні посібники з діалектології, які містять практичні завдання, часто мають локальний характер. На нашу думку, характеристику говорів не можна обмежувати лише констатацією діалектних рис, а варто зосереджувати більшу увагу на зонах перехідності, змішаності та вібрацій. Характеризуючи діалектні риси потрібно акцентувати на основних складниках просторових діалектних конструкцій: ядрі (території найбільшої локалізації діалектної риси) та периферії (місці поступового занепаду діалектної риси, реалізації її лише в окремих позиціях). За такого підходу діалектні вияви перестануть сприйматися як статичне явище, буде можливість унаочнити динамічні процеси, що відбуваються по всій території поширення української мови,

стане очевидним зв'язок діалектології та лінгвістичної географії.

Текстоцентризм сучасних українських діалектологічних досліджень зумовлює особливу увагу до аналізу мовних одиниць різних рівнів у діалектному тексті, тому на практичних заняттях із курсу “Українська діалектологія” найбільш вартісним, на нашу думку, є аналіз діалектних текстів, тобто виокремлення в них фонетичних, морфологічних, лексичних і синтаксичних діалектних рис. Добрі результати дає робота із діалектними текстами, які записали студенти під час навчальної діалектологічної практики, що передбачає виконання низки взаємопов'язаних завдань: *навчальних* (поглибити й розширити знання з української діалектології); *наукових* (сформувати навички науково-дослідної роботи у процесі збирання й вивчення українського діалектного мовлення); *прагматичних* (зібрати науково достовірні діалектні матеріали для формування діалектологічного архіву кафедри української мови імені професора Івана Ковалика). Ґрунтовна комплексна характеристика особливостей діалектного мовлення носіїв різних говорів формує повнішу картину діалектного ландшафту, сприяє практичному застосуванню набутих знань. Діалектні записи студентів доступні на YouTube-каналі Лабораторії діалектологічних та ономастичних студій Львівського національного університету імені Івана Франка.

(<https://www.youtube.com/channel/UCK8b1-nPhKX67HlPBj3gHgQ>)

Від авторів

Навчальне видання

Наталія Глібчук,
Оксана Костів

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Підручник

Друге видання, виправлене і доповнене

Підписано до друку 18.04.2024

Формат 60x84/16

Гарнітура – Times New Roman. Друк цифровий. Умовн. друк. арк. – 17,26

Обл.-вид. арк. – 17,92

Видавництво «Магнолія 2006»

м. Львів-53, 79053, Україна, тел.: +38 (050) 370-19-57

e-mail: magnol06@ukr.net

<https://magnolia.lviv.ua>

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК №2534 від 21.06.2006 року,
видане Державним комітетом інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України

Надруковано у друкарні видавця Марченко Т. В.